

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ב"ה

תיק 1165960/1

בבית הדין הרבני האזורי ירושלים

לפני כבוד הדיינים:

הרב אוריאל לביא – אב"ד, הרב דוד זב לבנון, הרב שלמה תם

התובעת: פלונית (ע"י ב"כ טו"ר יוסף פוסטבסקי)

נגד

הנתבעים: פלוני, פלוני ופלוני (ע"י ב"כ טו"ר זאב פרנקל) –

הנדון: מזונות אלמנה מעיזבון שחולק על פי צוואה

פסק דין

התובעת, הינה אלמנתו של המנוח, אבי היורשים הנתבעים בתיק זה. התובעת מבקשת לפסוק עבורה מדור ומזונות אלמנה מן העיזבון, והתקיים דיון לבירור התביעה. ביה"ד עיין בטענות הצדדים בדיון, בסיכומי הטענות בכתב ובתגובת הנתבעים לסיכומי התובעת, ולאחר העיון – להלן פסק הדין.

מאחר שנחלקו הדעות בבית הדין, להלן דעות הדיינים בלא ציון שמותם, כמתחייב מההלכה הפסוקה בשו"ע חו"מ סי' יט.

דין א

נקדים לפרט את הסכסוך הכספי העומד ברקע לתביעה זו, מאחר שלסכסוך זה השלכות על תביעת המדור והמזונות. הסכסוך מתייחס לדירת המגורים שבה גרו הבעל המנוח ז"ל ותבדל לחיים אלמנתו. הדירה היתה קנויה לבעל בדמי מפתח, ולאחר פטירתו נשארה האלמנה לגור בדירה עם זכויות מכח חוק הגנת הדייר, המונעות מבעל הדירה לפנותה. אולם זמן קצר לאחר פטירת הבעל חתמה האלמנה על הסכם עם בעל הדירה, ולפיו היא תפנה את הדירה בתמורה לפיצוי של 400,000 ₪.

לטענת התובעת, הכסף שקבלה מהדירה ניתן לה בגין הויתור על זכות המגורים בדירה ע"פ חוק הגנת הדייר, ואינה נובעת מירושת הבעל, ולכן סכום זה שייך לה ללא קשר לזכותה לקבל מהעיזבון את המגיע לה מתנאי הכתובה, דהיינו מדור ומזונות.

לטענת הנתבעים, סכום הכסף הנזכר התקבל מכח זכות שהיתה לבעלה בדירה, ולכן היא חייבת להחזיר להם את הכסף, והם מסתמכים על הסכם ממון שנחתם בסמוך לנישואיהם. לחילופין הנתבעים טוענים שיש לכך השלכות לפירעון הכתובה והמזונות שהיורשים חייבים לה, כפי שיפורט להלן.

ביחס לתביעה הממונית של כספי הדירה, נציין בזה להחלטת בית הדין מיום כ"ד אדר תשע"ח (11/03/2018) ולפיה במצב החוקי הנוכחי בית הדין אינו יכול לקנות סמכות חוקית ביחס לתביעת ממון שבין היורשים לאלמנה אפילו בהסכמה. למרות זאת, אין מניעה שתעלה טענת "פרעתי"

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בגין טענות שעלו על ידי הנתבעים, הן טענת פרעתי ביחס לחובתם לתשלום מזונות האלמנה הן טענת פרעתי ביחס לכתובה, עם ההשלכות הנובעות מפירעון כזה.

לעומת זאת, ביחס לסמכות החוקית של בית הדין לדרון במזונות האלמנה מן העיזבון, בית הדין מוסמך לדרון בתביעה מכח סעיף 4 לחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין) תשי"ג-1953 וסעיף 155(ה) לחוק הירושה תשכ"ה-1965, וכן הוא בפסק דינו של בית הדין הגדול מיום י' חשוון תשס"ח (22.10.07) בתיק 1-22-9309.

כאמור לעיל, התביעה ביסודה היא תביעה למזונות אלמנה, אך לטענת הנתבעים, מאחר שהתובעת כבר קיבלה סך 400,000 שקל בגין זכויותיה כדייר מוגן בדירת המגורים, ולטענתם הם היו אמורים לקבל סכום זה, או על כל פנים לדרון לחייבה בנוק ליורשים מדין גרמי או כדין "אוכל חסרונו של חברו", על כן יש לראות את התובעת כמי שנטלה כסף השייך להם, ולחשבו כתשלום כתובה הגורר את סילוקה מזכותה למזונות אלמנה.

יתרה מזאת טענו היורשים, כיון שהאלמנה כבר קיבלה תמורת הוויתור סך 400,000 שקל, גם אם יחייבו אותם במזונות, אין מקום לחייב את היורשים במדור ובמזונות מהעיזבון, כיון שהאלמנה כבר קבלה את סכום הכסף הנ"ל וממנו יש לה מזונות לשנים רבות.

או לחילופין, לאחר שהאשה בחרה לוותר על זכות המגורים בדירה שבה גרה עם בעלה, אין לה יותר זכות לתבוע מדור, שהרי היתה יכולה לדור בדירה שהשאיר לה בעלה.

מאחר שהתביעה ביסודה היא תביעה למזונות אלמנה, נפתח בבירור טענת היורשים שניתן לסלקה מזכותה למזונות באמצעות תשלום הכתובה, גם בניגוד לרצונה.

האם היורשים רשאים לסלק אלמנה מזכותה למזונות באמצעות תשלום הכתובה, גם בניגוד לרצונה. במשנה במסכת כתובות דף נב ע"ב שנינו:

"כתב לה... את תהא יתבא בביתי ומיתזנא מנכסי כל ימי מיגר אלמנותיך בביתי חייב, שהוא תנאי בית דין. כך היו אנשי ירושלים כותבין. אנשי גליל היו כותבין כאנשי ירושלים. אנשי יהודה היו כותבין עד שירצו היורשין ליתן לך כתובתיך, לפיכך אם רצו יורשין - נותנין לה כתובתה ופוטרין אותה."

ובשו"ע אבן העזר סי' צג סעיף ג נפסקה ההלכה כאנשי גליל, וזה לשונו:

"אלמנה ניזונית מנכסי יורשין כל זמן אלמנותה, אפילו אם לא נכתב בכתובתה, ואפילו אם צוה בשעת מיתה אל תיזון אלמנותי מנכסי, אין שומעין לו. ואין היורשים יכולין לפרוע לה כתובתה ולסלקה מהמזונות, אלא היא ניזונית על כרחם כל זמן שלא תתבע כתובתה, אא"כ התנו כן בפירוש שלא תזון אלמנתו מנכסיו, או שהיה מנהג המקום כן."

והרמ"א הוסיף: "ויכולין ב"ד לתקן במקומן שהיתומים יסלקו אותה כשירצו".

ובפתחי תשובה סק"ה כתב:

"כתב בספר ישועות יעקב דכעת נהגו בתי דינים שבישראל לסלק להאלמנה כתובתה כל זמן שירצו היורשים, וכל הנשאת על דעת המנהג היא נשאת. וטעמא דמלתא כיון שהמזונות ביוקר מאד מן מה שהי' מלפנים וסך הכתובה כמו שהי' מקדם, וא"כ כל אחת לא תרצה לקבל כתובתה רק הנדוני' ותהי' כ"א נוטלת נדוני' שלה ותרצה להיות ניזונית לכך עשו בזה תקנה עכ"ל. וכ"כ בתשובת שבות יעקב ח"ב סי' קכ"ד והובא ג"כ בספר בית מאיר דכך נתפשט

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

המנהג במדינות אלו וכן עשו הלכה למעשה בק"ק פראג. וע"ש עוד שכתב דכן המנהג ג"כ להוציאה מהמדור. ובספר בית מאיר פקפק ע"ז שהוא נגד ההלכה ומה"ת לתקן זאת, וכן הורו ישישי דייני ק"ק פ"פ דמיין ואין לזוז מדבריהם, ואין לגרש נשי עמינו מבית תענוגיהם כל ימי מיגר אלמנותה בעל כרחא כל כמה שהיא לא תבעה כתובה בבית דין עכ"ד ע"ש".

וכן בספר בית מאיר סי' צד סעיף א כתב:

"דהאידנא תקנה קבועה היא לסלק אותה בעל כרחא, ומדחזינן שמנהג הנ"ל נתפשט, מסתמא בלי ספק מהכא נובע דמעיקרא הכי אתקון לסלק אותה בעל כרחא, ונגד זה כדי להפיס דעתה במקצת, אף ליתן לה מכל מיני כלי תשמיש כדי צרכה ואף כלי כסף, וכן ראוי לנהוג כי טעם ישר הוא".

מבואר מלשון הרמ"א ומדברי הישועות יעקב ומדברי בית מאיר הנ"ל שאין זה מנהג בלבד לפסוק כאנשי יהודה, אלא "עשו בזה תקנה". והמנהג נובע מהתקנה, ולכן אנו מוצאים שבמסגרת התקנה תקנו כעין פשרה, כגון מה ש"הורו ישישי דייני ק"ק פ"פ דמיין, ואין לזוז מדבריהם, ואין לגרש נשי עמינו מבית תענוגיהם כל ימי מיגר אלמנותה בעל כרחא", היינו שמהדירה אי אפשר לסלקה רק ממזונות (כנראה בימיהם המרכיב של המזונות היה גדול יותר מהמדור). וכמו מה שכתב בית מאיר "ונגד זה כדי להפיס דעתה במקצת, אף ליתן לה מכל מיני כלי תשמיש כדי צרכה ואף כלי כסף, וכן ראוי לנהוג כי טעם ישר הוא", ורק ע"י פיוס זה תקנו שיוכל לסלקה ממזונות ע"י תשלום הכתובה.

יצוין כי כמה מגדולי הפוסקים כתבו בפשיטות שכך הוא המנהג, כאנשי יהודה:

החתם סופר בהגהות על אה"ע (שם) כתב:

"וכן נוהגים במדינות אלו לענין מזונות ולא לסלקה מדירה, עיין בית מאיר".

וכן בתשובת חתם סופר שבספר קובץ תשובות סי' עא, כתב:

"הנה כל ב"ד דמדינתנו נוהגים שהיתומים מסלקים להאלמנה כשירצו כתשובת הריב"ש סימן ק"ז מובא ברמ"א אה"ע סי' צ"ג סעי' ג', וכתב ריב"ש תקנה נכונה היא כדי שלא תתפוס כבר זהב למזונותי ותפסיד היתומים - וכתב שבות יעקב ח"ב סי' קכ"ד דתקנה קבועה היא במדינתנו, ושכן הורו ב"ד בק"ק פראג, ומדינא צריכה לצאת גם מהדירה אלא שהסכים עם חכמי פפד"מ שמדירתה אין לזוזה אבל מזונות המנהג כנ"ל, וא"כ אין לה לתפוס יותר ממזונות ג' חדשים או ב' שנים אם היא מינקת עיין ב"ש סק"ז, ועיין חלקת מחוקק ס"ק מ"א - נמצא מה שתפסה יותר משיעור הנ"ל מוציאין מידה".

גם ביחס למנהג בארץ ישראל השיב מרן הראי"ה קוק זצ"ל בתשובת עזרת כהן סי' נח, שבירר

את המנהג בזמנו, וכתב:

"ע"ד שאלת המנהג בכתובת אלמנה בחלוק שבין דעת המחבר בסי' צ"ג ותקנת ב"ד המוזכרת בהגהת רמ"א שם, הנה מטרדת הזמן נתעכבו הדברים, עד שחקרתי ונתברר לי שאצל הספרדים הם נוהגים עד היום כדעת המחבר, ואין האלמנה מסתלקת מזכות מזונות עד שתבע כתובה בכ"ד. אבל אצל האשכנזים נתפשט גם פה המנהג, המובא באחרונים, שמהם הובאו כבר בפ"ת שם סק"ה, שאם רוצים היתומים לסלק אותה מסלקים חוץ מג"ח הראשונים, כדעת הריב"ש בתשובה ע"פ התקנה... כיון שמעיקר התקנה יש בזה חילוק בין אנשי גליל לאנשי יהודה, וא"כ אף על גב דפסק המחבר כהרי"ף והרמב"ם, דפסקו הלכה כאנשי גליל, וכשמואל דפסק כותייהו, מ"מ היכא שיש מנהג,

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אפילו מאחרונים, לפסוק כאנשי יהודה, לא שייך לומר ע"ז במקום ספק דאוקמינן אדינא, דהא המנהג מיוסד מטעם שיש רשות לקבוע כאנשי יהודה ג"כ, ופסק הרי"ף והרמב"ם אינו כי אם במקום שאין מנהג, כמבואר בדבריהם ובדברי הטור להדיא".

וכן בפד"ר כרך ד' עמ' 235 בפסק דינו של בית הדין הגדול, כתב הגרי"ש אלישיב זצ"ל בפשיטות שלמעשה יש לפסוק כהוראת הישועות יעקב וסיעתו.

וכן בפד"ר כרך י"ג עמ' 285-287 בפס"ד מבית הדין הגדול, בפסק דינו של הגר"י קולין זצ"ל שהסכימו עמו עמיתיו הראשול"צ הגאון הרב עובדיה יוסף זצ"ל והגאון הרב אליעזר וולדינברג זצ"ל.

וכן בפסק דין מבית הדין בת"א שבפד"ר כרך יח עמ' 367, כתבו:

"וכן לענין מזונות, כיון דרוצים לסלקה בכתובתה כבר נתפשט המנהג דיכולים לפטור עצמם ממזונותיה על ידי סילוק כתובתה".

וכן בספר שורת הדין ח"ג עמ' קמד במאמרו של הגאון רח"ג צימבליסט שליט"א קבע שלמעשה יש לפסוק כדעת השבות יעקב והבית מאיר שהובאו בפתחי תשובה.

עוד יצוין שיש שכתבו לחלק בין אלמנה מזיווג ראשון שיש למנוח בנים ממנה לאלמנה מזיווג שני. אך גם לדעה זו בניד"ד שאין למנוח ילדים מהאלמנה, נוהגים כאנשי יהודה.

במאמרו הנזכר של הגאון רח"ג צימבליסט שליט"א בספר שורת הדין ח"ג עמ' קמ"ט כתב:

"בשולי הדברים ראוי להוסיף את מה ששמעתי ממו"ר הגרי"ש אלישיב שליט"א ששמע מהגרצ"פ פראנק זצ"ל, שהמנהג הוא שבזיווג שני רשאים היורשים לשלם כתובתה ולהוציאה אף מן המדור, והעיר ע"ז הגרי"ש שליט"א דאין לדבר שום מקור לחלק בין זיווג ראשון לשני, ואשר למנהג, בדבר שאינו מצוי לא שייך מנהג".

הרי שעדותו של הגרצ"פ פראנק זצ"ל היא לחלק בין זיווג ראשון לשני, אך הגאון רי"ש אלישיב זצ"ל העיר על חילוק זה. ואף שהגאון רי"ש אלישיב זצ"ל ראה בדיון בתביעת מזונות אלמנה בזיווג שני מן העזבון, דבר שאינו מצוי, לא מצא לנכון לפקפק על כך שמטעם זה יש להימנע לנהוג כתקנה זו שתקנו בקהילות אשכנז כאנשי יהודה.

וכן הגאון רבי יעקב ניסן רוזנטל זצ"ל בספרו משנת יעקב הלכות אישות פרק י"ח ה"א כתב:

"והנה פה בארץ לא ידוע בבירור מה המנהג בזה, אולם שמעתי מזקני גאוני ורבני ירושלים שנהוג שם שאלמנה מזיווג ראשון שיש לו בנים ממנה אין מסלקין אותה, אבל באלמנה מזיווג שני, שאין הבנים שלה, מסלקין אותה בסכום הנתון לשיקול דעת בית הדין".

וכן בפסק דין מבית הדין הגדול מיום י"ב אדר תשנ"ח (10.3.98) בתיק 768888/1 כתב הגר"ש דיכובסקי שליט"א:

"למעשה, כבר כתבנו בפס"ד אחר, שהנהוג כיום בזווג שני, לאפשר ליורשים לסלק את האלמנה".

אמנם בספר ישכיל עבדי חלק ו סי' מז כתב ביחס לקהילות אשכנז שכל האמור בישועות יעקב וסיעתו היינו במקום שידוע בוודאי שכן נהגו, אבל בימינו המנהג אינו ברור, ושם הנידון בזוג שהתגורר בירושלים, ולכן העלה שיש להורות כאנשי גליל, וכתב שכן הדין בשאר ערי ישראל.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אך מכל האמור לעיל עולה שדעה זו לא התקבלה אלא קבעו שאצל האשכנזים המנהג ברור כאנשי יהודה.

על כן בנידון זה שבני הזוג מקהילות אשכנז ואלו נישואין של זיווג שני, יש לקבוע שנישואו על דעת המנהג הנוהג אצל האשכנזים, ודינם כמבואר לעיל, שיכולים היורשים לסלק האלמנה בתשלום הכתובה.

טענת ב"כ התובעת שלא נכון לקבוע שיש מנהג בדבר שאינו שכיח, אינה מתקבלת וכפי העולה מתשובת עזרת כהן שרק ביחס לאלמנה קטלנית מצא לנכון לקבוע שיחשב כמקרה שאינו מצוי ואין בזה מנהג, אך לא ביחס לשאר האלמנות, וכן יצוין למאמר בשורת הדין הנזכר במה שכתב בנקודה זו.

מה הסכום שעל היורשים לשלם בגין שטר הכתובה

יצוין כי לעת עתה אין בפנינו את שטר הכתובה, אך כפי הנראה מדברי הצדדים נקוב בו הסכום של 100 זוז ועוד 100 זקוקים כפי הנהוג בציבור זה. על התובעת להציג לבית הדין את שטר הכתובה, ובהיעדר הצגת השטר ייקבע כי הסכום הנקוב בכתובה הוא כאמור.

ביחס לשערוך הזקוקים, נחלקו דעות הפוסקים. בספר שיעורי תורה להגר"ח נאה בסי' ג' עמ' רצו כתב ששיעור 200 זקוקים הוא 3846 גרם כסף צרוף, ושיעורן פי ארבע משיעור כתובה דאורייתא. ובפד"ר כרך י"א עמ' 362 בפסק דין מבית הדין הגדול דעת הרוב, שהם הראשון לציון הגאון הרב עובדיה יוסף זצ"ל והגאון הרב יוסף קאפח זצ"ל, קבעה שמכיוון שיד בעל השטר על התחתונה אין לחייב יותר ממה שכתב בספר נחלת שבעה סימן יב בשם הב"ח. וכתבו שם:

"בנחלת שבעה סי' י"ב אות מ"ט, בשם הב"ח כתב המאתיים זוז כסף צרוף הם שמנים זקוקים, לפי זה המאתיים זקוקים הם פי שנים ומחצה בכתובה דאורייתא שהם כמאה אלף ל"י, והואיל וכלל הוא אצלינו שיד בעל השטר על התחתונה, לפיכך אנו נותנים לבעל ליהנות ממחלוקת הראשונים וישלם לפי הערך הזול בקירוב, כלומר, שהם כמאה - אלף ל"י".

לעומת זאת החזו"א אה"ע סי' סו מסתמך על הגר"א ביו"ד סימן שה, וקבע כי 200 זקוקים שווים 57.6 ק"ג כסף צרוף.

בנידון דנן אין תביעה מצד האלמנה לתשלום הכתובה, אלא היורשים מבקשים לשלם את הכתובה כדי להיפטר ממזונות האלמנה.

הפסיקה לחייב את החישוב הנמוך מיוסדת על ההלכה כי "יד בעל השטר על התחתונה". אך הלכה זו מתייחסת לנסיבות שבהן האשה תובעת כתובה והבעל המוחזק מבקש לצמצם את חיובו כדעת המקילים בשיעור הזקוקים, ובזה נפסק בפד"ר שם שאין מוציאים מהמוחזק יותר משיעור זה. אך במקרה הנוכחי, האשה כלל אינה מעוניינת בתשלום הכתובה, אלא היורשים דורשים לכפות אותה לקבל את הכתובה, ובכך תסולק מהזכאות למזונות. בנסיבות אלו שבעלת השטר אינה מבקשת להוציא מהיורשים את הכתובה, אלא נאלצת לקבל, זכותה לטעון שלא תסכים להחשיב את התשלום כפירעון הכתובה אלא אם תקבל את הסכום הנקוב בכתובה כדעת הגר"א והחזו"א, ומהטעם שיבואר להלן.

יש מקום לדון האם ההלכה "יד בעל השטר על התחתונה" קובעת הגדרה במהות השטר שבנסיבות של ספק לעולם השטר לא יתפרש אלא בדרך המצומצמת, או שרק מכח ההלכה

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ש"המוציא מחברו עליו הראיה" בעל השטר המוציא אינו יכול להוציא אלא על פי הפירוש המצמצם.

רש"י במסכת כתובות דף פג עמוד ב כתב:

"יד בעל השטר על התחונה - כל המוציא שטר על המוחזק בדבר מה שמפורש בשטר יכול לתבוע עליו ואם השטר סתום מורידים אותו לפחות שבמשמעות השטר וכאן הבעל בא בתקנת חכמים על נכסי אשתו בשלשה דברים לאכול פירות ולירש ואם תמכור מכרה בטל, וזו מוציאה עליו שטר שכתבת לי דין ודברים אין לי בנכסייך ולשון סילוק הוא זה והוא יכול לטעון ודאי לשון סילוק הוא אבל לא נסתלקתי אלא מפחות שבדברים וזו היא המכירה, אבל כל זמן שלא תמכור אוכל פירות".

משמע מרש"י כדרך הראשונה, דהיינו שאם השטר סתום לעולם הוא יתפרש בדרך המצמצמת.

וכך סובר החזו"א סי' עז ס"ק ט, הוא הביא מדברי רש"י, וכתב בדעתו:

"ואפשר לדחות דזה אינו מדין ספק, אלא כן הוא מדת הדין שאין בלשון השטר אלא הפחות שבלשונות, כיון שבא לחדש בכח השטר ולא נתחדש בו בודאי אלא הפחות, ואף אם כיוון למרובה הוי כדברים שבלב. אבל בתוס' שם ד"ה רב אשי, מבואר דמטעם ספק אמרינן יד בעל השטר על התחונה. עיין שם".

אולם לא כך נראה ממה שנפסק בהלכה זו של "יד בעל השטר על התחונה", וכך נפסק בשו"ע חושן משפט סי' מב סעיף ח:

"בכל הני דאמרינן לעיל שיד בעל השטר על התחונה, תפס מטלטלים, לא מפקינן מיניה. הגה: וכל שכן שאומרים בשובר יד בעל השטר על העליונה, הואיל והוא מוחזק (נימוקי יוסף פרק גט פשוט בשם הרא"ה). דלא כיש חולקין ואומרים דאפילו בשובר אמרינן ידו על התחונה. (שם בשם הריטב"א תלמידו)".

ובאר הלכה זו בספר ערוך השולחן (שם):

"כיון שהטעם מה דיד בעל השטר על התחונה משום השכנגדו מוחזק, לכן בשובר כשנפל ספק לא אמרינן בזה יד בעל השובר על התחונה, דאדרבא דבעל השטר הוא מוחזק ולכן יד בעל השובר על העליונה נגד בעל השטר, וכל ספק שנופל בזה אין בעל השטר יכול להוציא מיד בעל השובר ונשאר תביעת בעל השטר נגד בעל השובר כתביעה בעל פה. וכלל הענין בזה: מי שבלעדי השטר לא היו יכולין לגבות ממנו כי אין עליו שום חיוב וממילא כשנפל ספק בשטר אין בנו כח להוציא מידו כיון שכל החיוב הוא ע"י השטר, ובשטר יש ספק. וממילא דבעל השובר ידו על העליונה דאין כח ביד בעל השטר להוציא מבעל השובר".

ובפד"ר חלק ה עמוד 176 בפסק דין בית הדין תל אביב בראשות הגרש"ב וורנר זצ"ל כתבו במחלוקת האם בשובר יד בעל השטר על התחונה:

"בכדי להבין הפלוגתא בין הפוסקים, עלינו להבהיר את פירושה של הלכה האמורה שיד בעל השטר על התחונה, אם זאת היא הלכה מיוחדת בשטר הואיל והמשמעות אינה ברורה על כן בטל הוא מאליו, או שזאת היא בגדר ההלכה הכללית שאין להוציא מספק מהמוחזק. פירוש זה יקבע את ההלכה

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לגבי שובר, אם נצא מתוך הנחה, שהואיל והמשמעות בשטר מוטלת בספק, לכן אין להשטר חשיבות, הרי אין הבדל בין שטר לשובר שמשמעותו אינה ברורה וכמוהו כמו שטר שבטל הוא מאליו, אבל אם נסביר את הדבר מפני שאין להוציא מהמוחזק מבחינת ההלכה שספק אין מוציא מהמוחזק, הרי ששובר שמטרתו להחזיק יש לומר יד בעל השובר על העליונה.

על כן מאחר שלהלכה פסק הרמ"א כדעת הסוברים שבשובר יד בעל השטר על העליונה מכיוון שהוא מוחזק, הרי שנדחתה הסברה שבכל מקרה השטר מתפרש כדעה המצמצמת.

לכן בנידון דנן אם היורשים מבקשים לאכוף פירעון הכתובה ולבטל את זכאות האשה למזונות עליהם לשלם את הסכום על פי הדעה המרחיבה, כי בפחות מכך תוכל האלמנה לטעון ובצדק שטרם שולם לה הסכום הנקוב בכתובה, והיא נותרה בזכאותה למזונות.

ידועה ההלכה שהאלמנה נחשבת כמוחזקת במזונות, כמבואר בגמרא במסכת כתובות דף צו

ע"א:

"בעי ר' יוחנן יתומים אומרים נתננו והיא אומרת לא נטלתי, על מי להביא ראייה נכסי בחזקת יתמי קיימי, ועל אלמנה להביא ראייה, או דלמא נכסי בחזקת אלמנה קיימי, ועל היתומים להביא ראייה ת"ש, דתני לוי: אלמנה כל זמן שלא ניסת על היתומים להביא ראייה".

וכן נפסק בשו"ע אה"ע סי' צג סעיף טו.

וכתב רש"י לבאר "שהרי נשתעבדו בתנאי ב"ד". דהיינו נכסי הבעל אינם משועבדים רק מכח התחייבותו אלא משועבדים בתנאי ב"ד למזונות האלמנה.

ובמגיד משנה הלכות אישות פרק יח הלכה כז כתב:

"הנכסים הם בחזקתה והיתומים שאומרים נתננו הם כבאים להפקיעה מחזקתה, והמוציא מחבירו עליו הראיה".

והוסיף בספר נחל יצחק חושן משפט סימן צז סעיף כ"א ענף ו'

"ואף דקיי"ל כאנשי גליל כמבואר בסי' צ"ג (סעיף ג'), עכ"ז היכא שנהגו דיכולין היורשין לפרוע לה הכתובה ולסלקה ממזונות הרשות בידן כמבואר ברי"ף [שם כ, ב מדהרי"ף] וברמב"ם [אישות יח, א] וברא"ש [פ"ד סי' לא] ובש"ע שם. והיכא שנהגו כן, יש לדון דהיכא דמחולקים היורשים עם האלמנה במזונות שעברו כמבואר שם (בסעיף ט"ו), דעל היתומים להביא ראייה משום דנכסי בחזקת אלמנה קיימא כנ"ל".

לפי זה, ביחס להפקעת זכאות האלמנה למזונות מן העיזבון, כל עוד לא התברר פירעון הכתובה בדרך שאין בה ספק, היא עדיין בחזקתה למזונות, מאחר שהנכסים בחזקתה לעניין המזונות, והיתומים הם המוצאים שעליהם חובת הראיה, וכל עוד לא שילמו כתובה בהתאם לשיעור הגבוה האלמנה עדיין בחזקתה למזונות.

נימוק נוסף מדוע נראה לביה"ד לקבוע את סכום הכתובה לפי השיעור הגבוה, מאחר וראינו שלדעת הבית מאיר שהסכים עמו החת"ס בהגהות על השו"ע יש להביא לפיוס האלמנה בעת פירעון הכתובה, ובספר משנת יעקב הנזכר לעיל כתב: שיש לפצות אותה "בסכום הנתון לשיקול דעת בית הדין", ובלא"ה אין מסלקין אותה ממזונות באמצעות תשלום הכתובה, פשיטא שלא יתכן לתת לה את הסכום הזעום של 100 וזו ועוד 100 זקוקים לפי הדעה המצמצמת, שהם כיום כ-4500 שקל, ולקבוע שבכך התקיימה התקנה שתיקנו לאפשר לסלקה בכתובתה ולהיפטר

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מהמזונות. מאחר שהכל מיוסד על תקנה החורגת מן הדין שנפסקה ההלכה כבני גליל אין מקום להניח שהתקנה אפשרה תשלום כה זעום כפי שישולם לה לפי הדעה המצמצמת, ומסתמא בזמנם הסכום של 100 זוז ועוד 100 זקוקין היה משמעותי יותר מהנפסק בפד"ר כרך י"א הנזכר.

על כן בצירוף שני הטעמים הנזכרים, שכל אחד עומד בפני עצמו, רק לאחר התשלום של הכתובה לפי השיטה המחמירה – השיעור הגבוה, דהיינו לפי לשיטת הגר"א והחזו"א – יהיה מקום לפסוק שלילת זכאות מזונות, ועד למועד זה יש לפסוק מזונות מיום התביעה, אך לא חייבים לשלם לה עבור שכר דירה, כאמור לעיל, הואיל והיא ויתרה על הדירה שהיתה לה בעת שיצאה ממנה, וקיבלה את כספה עבור זה מבעל הדירה.

האם ניתן לקבל את הטענה שהיורשים כבר פרעו את הכתובה

התובעת נישאה לבעלה המנוח ביום י"א באב תשס"ז, ובהסכם שנחתם ביניהם נקבע בין השאר כי במקרה של גירושין או פטירה יקבל כל אחד את רכושו, ולבן הזוג לא תהיה זכות באותו רכוש. וכן הוסכם כי הצדדים יגורו בדירת האיש שהיא אצלו בדמי מפתח, "ומוסכם כי מגורי האשה בדירת האיש לא יקנו לה כל זכות קניינית ו/או זכות אחרת".

לדברי הנתבעים, פרק זמן לפני פטירתו, ביקש המנוח לחתום עם בעל הבית על הסכם שבעל הבית ירכוש את זכויותיו, בעל הבית ביקש שהאשה תצטרף את חתימתה, אך היא עיכבה את החתימה ולבסוף הבעל נפטר, ולאחר מכן האשה חתמה על הסכם עם בעל הבית וקיבלה סך של 400,000 שקל תמורת הסתלקות מכל זכות בדירה.

ולכן היורשים טוענים כי על פי הסכם הממון שנחתם בזמנו התמורה שהתקבלה שייכת ליורשים, ולחילופין לדון אותה כ"אוכלת חסרונו של חברו".

לאחר עיון בטענות היורשים לא נמצאה אחיזה לטענותיהם. אין ספק שעד לפטירת הבעל, לא היה יסוד לחייב את האשה להצטרף להסכם שביקש הבעל לערוך עם בעל הבית ולחתום על ויתור על זכותה למגורים. אין בהסכם הממון הוראה המחייבת אותה לנשל את עצמה ממגוריה בדירת המגורים שבה היא יושבת כדין מכח זכותה למדור מבעלה. ההלכה פסוקה באה"ע סי' עה סעיף ב' שהבעל אינו רשאי להוציא את אשתו בניגוד לרצונה מנוה היפה לנוה רע. על כן בהיעדר הצעה חילופית ראויה היתה זכאית האשה שלא לאפשר את סילוקה מהדירה שבה היא גרה עם הבעל.

עם פטירת הבעל בטרם נחתם הסכם עם בעל הבית, לאשה זכאות למגורים בדירה כדיירת מוגנת מכח החוק המעניק זכות זו לבת זוגו של הדייר המוגן שהלך לעולמו. הזכות אינה עוברת בירושה ליורשיו, וכל האמור בצוואת המנוח אינה מסייעת ליורשים לירש זכות שהמוריש בעצמו מעולם לא זכה בה, דהיינו הכסף המשולם בגין ההסתלקות מהמגורים בדירה והחזרתה לבעל הבית. על כן, באותה עת שלאחר הפטירה אילו היתה האלמנה מסתלקת מזכויותיה ללא הסכם, המרויח היחיד מהסתלקות זו היה בעל הבית, ואילו יורשי הבעל לא היו זכאים לכל תמורה.

אמנם בהסכם הממון שבין האלמנה ובעלה בעת הנישואין, נכתב כדלהלן:

"במקרה של גירושין או פטירה חלילה, יקבל כל בן זוג את רכושו מלפני הנישואין ו/או את חליפיו ו/או את שוויו, ולבן הזוג השני לא תהא כל זכות באותו רכוש, למעט מה שיוסכם על הצדדים, אם יוסכם במפורש ובכתב וכדין".

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לטענת היורשים אין משמעות לסעיף זה אלא אם יתפרש בדרך הנטענת על ידם, המחייבת את האלמנה בהחזר התמורה שקיבלה מבעל הדירה.

אך טענה זו אינה מתקבלת, מאחר ולפי הטענה המבקשת ליישם את ההסכם הנזכר ככתבו וכלשונו, היה מקום לטענה שלא אלמנה לא תהיה כל זכות ברכוש ואינה זכאית לקבל דבר מבעל הדירה. אך אם היתה נוהגת כך, הרי שהנהנה היחיד היה בעל הדירה בלבד, שהיה פטור מתשלום כלשהוא כנגד הוויתור של האלמנה על הזכות לחוק הגנת הדייר, ולא היה חייב דבר, הן לא אלמנה והן ליורשים.

לאחר הפטירה הסכום ששולם על ידי בעל הבית היה כנגד הזכות של האלמנה, זכות אישית הנובעת מהחוק בלבד, להמשיך ולגור בדירה ללא כל הגבלת זמן. אך אין בהסכם הנ"ל התחייבות של האשה להעביר סכום זה לידי היורשים.

בהתאם לכך האמור בהסכם: "ולבן הזוג השני לא תהא כל זכות באותו רכוש", היינו זכות שהיא גורעת מזכות הצד השני, וכאן הזכות כבר אינה על חשבון זכות היורשים שהלכה לאיבוד עם פטירת המנוח.

על כן לאחר הפטירה אין בחתימתה על ההסכם כל נזק ליורשים, וסכום הכסף שהתקבל אצל האלמנה שייך לה בלבד.

אילו תתקבל טענת היורשים שיש לממש את הוראת ההסכם הקובעת כי "מגורי האשה בדירת האיש לא יקנו לה כל זכות קניינית ו/או זכות אחרת", הם לא ירויחו מכך דבר, מאחר שלא קיימת חלופה שהזכות לדייר מוגן והתמורה בגין ויתור על זכות זו תעבור ליורשים כחלק מהירושה. כיוון שכן, ומאחר ורק בעל הבית היה יכול לטעון להיעדר זכאות האשה לזכויות דייר מוגן לאחר הפטירה, והלה לא טען דבר אלא שילם בגין זכות זו, כעת אין מקום לטענה מצד היורשים.

על כן אין במעשי האשה בטרם פטירת הבעל ולאחר הפטירה משום מזיק או "אוכל חסרונו של חברו". מאחר שמיד לאחר הפטירה היא היחידה הזכאית להגנת חוק הגנת הדייר, וקיבלה בתמורה לויתור על הזכות סכום כסף, זהו כסף שלה, ואין בכח היורשים לטעון שסכום זה יחשב כפירעון כתובה או כפירעון מזונות. כמו כן, אין יסוד לטענה שמסכום זה תוכל להיות נזונית, מאחר שחוב המזונות מוטל על העיזבון ולא על רכושה.

אך זכותם המלאה של היורשים לטעון שמאחר והאלמנה היתה יכולה להישאר בדירה כדין אלמנה במדור בעלה, ולא היה אפשר להוציאה ממנו, אך בהסכם עם בעל הדירה וויתרה על הזכות למדור, על כן אינה יכולה כעת לדרוש שכר דירה ששכרה במקום אחר, והיורשים אינם חייבים אלא במזונות ורפואה מהעיזבון ולא בתשלום שכר דירה.

מעמדו של חוק הגנת הדייר על פי ההלכה

בספר עטרת שלמה (להגרש"ש קרליץ ז"ל) ח"א עמ' שפ הביא בירור הלכה שברר עם דודו החזון איש זצ"ל, ובו פסק החזון"א ביחס לחוק הגנת הדייר שאמנם אין לחוק תוקף על פי ההלכה, ואין לדון בזה מכח ההלכה של דינא דמלכותא דינא, אך היינו דווקא ביחס למקרה שהשכרת הדירה נעשתה בטרם יצא החוק הנ"ל. אבל אם לאחר שנכנס לתקפו חוק הגנת הדייר השכיר המשכיר בסתמא, ולא הזכיר דבר מהחוק, יש לקבוע דבסתמא דעתם היתה שינהגו על פי כללי החוק, כל עוד לא קבעו בפירוש להיפך. וז"ל שם:

"דעת הגאון חזון איש, מאחר ששכר הדירה כשיש חוק כזה, א"כ על דעת זה שכר, דמאחר שיכול להכריח לפי החוק היה המשכיר צריך לחשוש, וע"כ

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

השכיר על דעת זה כפי החוק על כל זכויותיו ועל כל חובותיו, מדלא התנה שהשכירות תלוי בדעתו הבלעדית, אשר לפי זה אין יכול המשכיר להוציא את השוכר למרות שהשכיר לו לזמן מסוים, אך לא דיבר בשעת ההשכרה שזה בלי הגנת הדייר, ולפי זה לא יכול לדרוש ממנו דמי שכירות גבוהים לאחר זמן השכירות... צריך לשלם לו כפי מה שנקבע בחוק, מאחר שעל דעת זה השכיר לו".

ויסוד הדברים התבאר בחזו"א בספרו חלק חו"מ (ליקוטים סי' טז ס"ק א) שכתב על מה שכתב הרמ"א בחו"מ סי' עג סעיף יד בשם המרדכי שגם בישראל שהלווה לישראל הלוואה על המשכון אם המנהג שלא יוכל למכרו תוך שנה אזלינן אחר המנהג, וכתב החזו"א:

"בדרכי משה סי' עג ס"ק ו פי' דברי המרדכי דדינא דמלכותא דינא חשיב כמנהג, והמלוה סתם ולא פירש זמן, דעתו כפי הנהוג עם העכו"ם".

אח"כ הביא החזו"א מה שכתב הש"ך בס"ק לט לחלק בדינא דמלכותא דינא בין דין המלכות הסותר דבר המפורש בתורתנו לבין כשאין מפורש בתורה, וכתב על זה החזו"א:

"ולשון הש"ך ז"ל קשה לכווין, שאין חילוק בין דין מפורש לאינו מפורש, ואין כלל דין שאינו מפורש, שהכל מפורש בתורה. אלא שכן הוא הדין, שאם משכנו סתם, צריך בית דין לשקול את האומדן עד כמה מחל לו שלא יתבענו, ודינא דמלכותא מכרעת את האומדן. וכיון דמורגל אצלינו דינא דמלכותא דינא, אף שזה רק בתנאים מיוחדים, מ"מ זה משפיע על בני אדם לסמוך בסתמא על שיעור שהם דנים בו, וזו כוונת הראב"ד בש"ך ס"ק לו, ונמצא שאנו דנין בדיננו, ולא בדיניהם".

כעין סברת החזו"א כתב בשו"ת מנחת יצחק בחלק ב' סי' פו:

"כיון שעדיין החוק בתוקפו, וכבר קבלו עליהם החוק מרצונם, א"כ מי ששוכר דירה שוכר ע"ד החוק, וא"כ אם המשכיר לא היה מרוצה לזה, היה לו להתנות באופן היותר מועיל שלא יחול החוק על זה, וכה"ג איתא בתשובת מהר"ש ח"ו סי' י"ט עיי"ש".

וכן בפד"ר חלק טז עמ' 312 הובא מפסק דין מבית הדין האזורי בירושלים בהרכב הגר"י עדס זצ"ל הגר"ש אלישיב זצ"ל והגר"ב זולטי זצ"ל, שבו כתבו:

"אם השכירות היתה בזמן שהיה כבר קיים חוק הדייר, הרי ברור שאדעתא דהכי היתה השכירות, שהמשכיר לא יוכל להוציא את השוכר מהדירה גם לאחר תום תקופת השכירות שכתבו בחוזה השכירות, כיון שהמשכיר ידע שקיים חוק הדייר שאינו יכול להוציא את השוכר. ומה שהזכירו בחוזה זמן קצוב לשכירות היינו במקרה שיתבטל חוק הדירות, שהשכירות קיימת עד זמן הקצוב, אבל כל זמן שחוק הדירות קיים, אדעתא דהכי השכיר לו שלא יוכל להוציא לעולם כפי מנהג המדינה, ובהלכות שכירות מבואר בהרבה מקומות שהכל כמנהג המדינה".

וכן באגרות משה חלק חו"מ חלק א סי' עב כתב:

"בעובדא זו, דעשו מדינא דמלכותא שהמשכיר אינו יכול להוציא את השוכר אף אחר שכלתה זמנו, כל זמן שרוצה לדור שם. אין הנידון כאן מצד דינא דמלכותא אלא לאלו ששכרו קודם שנעשה הדין שאז היתה השכירות בסתם רק להזמן שהתנו, והיה רשאי המשכיר להוציא והיינו צריכין לדון אם יש בזה דין דינא דמלכותא דינא. אבל לאלו ששכרו אחר שכבר נעשה הדין מהמלכות ולא התנו בפירוש שכשיבא הזמן יהיה מחוייב לצאת אלא סתם, הוי כהתנו

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

שאדעתא דדין המלכות השכיר לו... אבל באם יהיה עוד קיים דין המלכות הדין המלכותי שיהיה הזמן כפי דין המלכות, שכל זמן שירצה השוכר לדור שם ידור. וא"כ הוא גם מדין התורה ממילא כבתוך הזמן. והגע עצמך, דהא ברור ופשוט שכל אלו הדינים התלויין במנהג המדינה, כגון בכ"מ דף פ"ג מקום שנהגו שלא להשכים ושלא להעריב אינו רשאי לכופן, ומקום שנהגו לזון יזון לספק במתיקה יספק, וכגון בדף ק"ג במקבל שדה מחברו מקום שנהגו לקצור יקצור לעקור יעקור לחרוש אחריו יחרוש וכדומה, א"צ שיעשה המנהג ע"פ חכמי תורה וגם אף לא ע"פ יהודים דוקא. דאף שהנהיגו זה הנכרים, כגון שהם רוב תושבי העיר, נמי הוא מדין התורה בסתמא כפי המנהג, דאדעתא דמנהג העיר נחשב כהתנו בסתמא. וכן הוא בענייני מכירה, מה הוא בכלל המכר, שאף שאיכא דינים קבועים בפרקי המכירה בב"ב, מה הוא בכלל המכירה, מפורש ברמב"ם ס"פ כ"ו ממכירה ובש"ע חו"מ סי' רי"ח סעי' י"ט דהוא רק במקום שאין מנהג, אבל במקום שיש מנהג הולכין אחר המנהג. והטעם שבסתמא הוא כהתנו שהוא כהמנהג, ולכן אין חילוק מי הם שהנהיגו, דאף אם הנכרים שהם רוב תושבי העיר הנהיגו, נידון בדין התורה בסתמא כהמנהג... ולכן ודאי לא גרע דין המלכות ממנהג, שבסתמא הוא כהתנו אדעתא דדין המלכות, וכ"ש שכן נוהגין כדין המדינה".

לפי זה הכלל הוא שהדבר המחייב את הצדדים הוא מנהג המדינה שנהגו בהתאם לחוק, ועל דעת המנהג נכנסו לכל העניין.

על כן המחייב את הנוגעים בדבר הוא רק הוראות החוק שהפכו להיות מנהג מדינה שנהגו על פיו. אך אין יסוד להיאחז בדעת שופט כזה או אחר שכתב פלפול משפטי להפוך את דמי העזיבה בתנאים מסוימים כזכות ממון העוברת בירושה, כל עוד אין ממון בעין המצוי ברשות המוריש, וכל עוד ירושת הזכות החוקית בתנאים אלו ואחרים אינה בגדר "מנהג מדינה". על כן דברי ב"כ היורשים המצטט את השופטת פרוקצ'יה בהיותה בדעת מיעוט, נדחים על הסף ואינם רלבנטיים לדין תורה דנן, מלבד שכפי הנראה הנסיבות בדבריה מתייחסות לנסיבות אחרות כפי שהשיב לנכון ב"כ התובעת בסיכומי טענותיו, ואין כאן מקומו להאריך בזה.

ועיין עוד בספר ציץ אליעזר חלק ה סי' ל שנתן מקום לחוק הגנת הדייר מצד דינא דמלכותא דינא.

אך גם לפי דרכו יש מעמד מחייב לחוק ולא לפרשנות מרחיבה של שופט כזה או אחר. ב"כ הזכיר פסיקה של שני רבנים חשובים בלא להציג אסמכתאות, על כן לא ניתן להתייחס לכך.

מזונות מן העיזבון שהתקבל את היורשים עפ"י צוואת המנוח במתנת בריא מחיים

בנידון זה המנוח כתב צוואה שאושרה לאחר מותו וקיבלה תוקף מחייב, שבה הוא מעביר את כל נכסיו לבניו והקנה להם במתנת בריא שעה אחת לפני פטירתו. ולהלן החלקים מהצוואה הנוגעים לענייננו:

"2. כל מה שאני נותן ליורשיי ולשאר הזוכים על פי צוואה זו, אני נותן להם מהיום ולאחר מיתה, ויורשי ושאר הזוכים יזכו בנכסי העיזבון בהתאם לשטר צוואה זה שעה אחת קודם פטירתו, ובלבד שבמשך כל ימי חיי רשאי אני לעשות בנכסי כטוב בעיני כאשר נתתי עד היום.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

3. עזבוני כולל זכויות בדירה, כספים בבנקים בארץ, קופות גמל, קרנות השתלמות, ניירות ערך, קרנות נאמנות, חסכונות, וכל זכות כספית אחרת שקיימת לי.

4. כל ההוצאות הכרוכות בהלוויה, קבורה, הצבת מצבה על קברי וכן כל ההוצאות של צו קיום צוואה ושל ניהול העיזבון, וכן כל החובות שאני חב ישולמו מתוך עזבוני לפני חלוקתו.

5. אני מצווה ומוריש את כח הנותר מרכושי בעת פטירתי לאחר התשלומים האמורים לי בסעיף 4 כדלקמן [...]

7. אני חוזר ומצהיר כי צוואתי זו הינה היחידה והבלעדית וזהו רצוני המוחלט, וכי כל הכתוב לעיל עשיתי מרצוני הטוב והגמור, בדעה צלולה ומיושבת, בצוואת בריא הקיימת לעולם, שתחול שעה אחת קודם פטירתי והיקנתי לכל אחד ואחד מהנזכרים כל השייך לו ולחלקו בכתיבה ומסירה כל דבר בקניינו באופן יותר מועיל עפ"י דתה"ק ותיקון חז"ל ועל פי הוראות החוק ודיני ישראל והכל נעשה באופן היותר מועיל שלא יישאר שום פקפוק וערעור ליורשי ולא לשום אדם מעולם."

לטענת היורשים, מאחר שהם זכו בעיזבון עוד קודם לפטירת המוריש אין האלמנה זכאית למזונות מהעיזבון, והתובעת מבקשת לדחות טענה זו.

בהלכה זו נחלקו ראשונים וכמו שיבואר.

יסוד ההלכה במשנה במסכת גיטין דף מח ע"ב:

"אין מוציאין לאכילת פירות ולשבח קרקעות ולמזון האשה והבנות מנכסים משועבדין, מפני תיקון העולם."

ובשולחן ערוך אבן העזר סי' צג סעיף כ:

"אין אלמנה ניזונית אלא מקרקעות בני חורין, ולא מהמשועבדים. לא מבעיא אם מכר או נתן הבעל בחייו... ודוקא שנתן האב מתנת בריא, אבל אם נתן מתנת שכיב מרע, ניזונת ממנה."

הטעם שניזונת ממתנת שכיב מרע מבואר בגמרא בבא בתרא דף קלג ע"א:

"השתא בירושה דאורייתא אמרת אלמנתו ניזונת מנכסים, במתנה דרבנן לא כל שכן."

אך ביחס למתנת בריא שכתב מעכשיו ולאחר מיתה נחלקו ראשונים.

הבית יוסף חושן משפט סי' רנב כתב:

"כתב ה"ר יהודה בן הרא"ש (סי' פד) שנשאל על הנותן מתנת בריא מעכשיו ולאחר מיתה אם תזון אלמנתו מאותם נכסים והשיב שדינה כמתנת שכיב מרע ואלמנתו ניזונת מנכסיו. וחלקו עליו כמה חכמים ואמרו שדינה כמתנת בריא ואינה ניזונת מנכסיו והאריכו בראיות."

דעת רבי יהודה בן הרא"ש שהביא הב"י, התבארה בספרו זכרון יהודה סי' פד, שכתב לבאר שיטתו:

"אומר אני שהאלמנה ניזונת מנכסיו לפי שאין כח לבעל להפקיע זכות אלמנתו שהיא ניזונת בתנאי ב"ד אלא דוקא במכירה או במתנת בריא, ר"ל שנתן מעכשיו לעולם שיצאו הנכסים מרשות הבעל לגמרי מחיים. אבל אם נתן מעכשיו ולאחר מיתה, כיון דלא קני להו מקבל מתנה עד לאחר מיתה לא

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מפסדא אלמנתו מזונות, משום דחלו המזונות והמתנה בהדי הדדי ולא דחיא מתנתו מזונות דאכלה בתנאי ב"ד. וטעמא לפי שכל אדם יכול למכור וליתן נכסיו בחייו והן מכורין ונתונין אף על פי שיש עליו כתובת אשה, אלא מיהו אם תתאלמן אשתו מוציאה הלקוחות לכתובה אבל לא למזונות. ומדינא הוה מציא לאפוקי אפי' למזוני אלא מפני תיקון עולם היא דאינה מוציאה למזונות משום דכתובין הן אצל בני חורין ואינן כתובין אצל משעבדי, והילכך היכא דיצאו הנכסים מרשות הבעל בחיים מיקרו משעבדי [...] אבל לא נתחייב כלל מחיים שהרי התנה שכל זמן שירצה לבטל כל מה שכתב שיהי' מבוטל נמצא שלא חל החיוב עד לאחר מיתה, וכבר קדמה תקנתא דמזוני"

וכמה חכמים חלקו על זה, כפי שהובא באותה תשובה, והטעם מבואר בדברי רבי אברהם בן אסמעאל:

"בנדון זה שלפנינו כל זמן שלא חזר בה ובטל המתנה קני מקבל מתנה משעת כתיבת השטר גופא ופירא לאחר מיתה ואין אלמנתו ניזונת מהם, ואם בא בעל חוב מאוחר למתנה אינו גובה ממנה. ומתנת ש"מ שאלמנה נזונת ממנה לפי גרסת רב אלפס ז"ל בפרק יש נוחלין התם כדמפרש טעמא דאמר רבא מגרע גרע ירושה דאורייתא אלמנתו ניזונת מנכסיו מתנת ש"מ דרבנן לא כל שכן, כלומר אם בירושה דאורייתא אלמנתו נזונת מנכסיו, במתנת ש"מ שהיא ירושה דרבנן שעשו את המקבל מתנה כירוש לא כ"ש. ודוקא מתנת ש"מ דאינה קונה עד לאחר מיתה, אבל במתנה מהיום ולאחר מיתה דקני גופא מיום כתיבת השטר כדברירנא אין אלמנה ניזונת ממנה"

ועיין תשובת מהרי"ט צהלון סי' נא שהביא מחלוקת זו, והעלה שאין להוציא המוחזק מאחר שהוא רשאי לטעון קים לי.

הבית יוסף אבן העזר סימן קיא בבדק הבית סתם כדעת החולקים על ר"י בן הרא"ש, וז"ל:

"ואם נתנה במתנת בריא מהיום ולאחר מיתה אף על פי שכתב הרמב"ם בפ' [י"ב] מזכיה ומתנה (הי"ד) שהיא כמתנת שכיב מרע היינו לענין הפירות אבל לענין הגוף דין מתנת בריא יש לה, וכן מפורש בדברי הרמב"ם שם, וכן כתב בפירוש המרדכי פרק יש נוחלין (ב"ב סי' תקצא) בשם תשובת הר"מ"

וכן בשו"ע סי' קיא סעיף יז.

אמנם הרמ"א אבן העזר הלכות סי' ק ס"א כתב:

"וי"א דוקא שנתן לאחרים, אבל אם נתן ליורשיו במתנת בריא, אשה גובאת כתובתה מהם (הגהות מיימוני פי"ו ומהרא"י סימן פ"ו ומהרי"ו סימן קנ"ו), דכל מה שנתן ליורשיו אינו אלא כירושה, והאשה גובאת כתובתה משם (מרדכי פרק נערה בשם מוהר"ם)".

אך עיין שם בחלקת מחוקק סי' ז' ובב"ש סי' ק"ו ובביאור הגר"א סי' ז' שלא הסכימו לפסוק כן.

ב"כ התובעת ציין לדברי השו"ע חושן משפט סי' רנז סעיף ז' שפסק:

"כתב לו מהיום אם לא אחזור בו עד לאחר מיתה, היא לגמרי כמתנת שכיב מרע ויכול לחזור בו כל ימי חייו אף מהגוף".

וטען ב"כ התובעת שבנסיבות אלו שהמצווה מותר בידו את הזכות לחזור בו, על פי פסק השו"ע היא לגמרי מתנת שכיב מרע ואלמנה ניזונת מהעזבוך.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ואמנם בספר איש מצליח חלק חו"מ סי' ד (עמ' שסח) הביא מספר ערך השלחן שהעלה על פי לשון השו"ע שאם המצווה כתב "אם לא אחזור ביי" וכו' מוציאין למזונות האלמנה, שהרי מרן כתב שהיא "לגמרי" כמתנת שכיב מרע, וקבע שאי אפשר לומר קים לי כנגד מרן.

אך הביא מספר מים רבים אה"ע סוף סי' כד שדחה דקדוק זה וכתב:

"דהך לגמרי לאו למימרא דאפילו לענין מזונות האשה, אלא לפי שבדין הקודם גבי מהיום ולאחר מיתה אין הנותן יכול לחזור בו מהגוף, קאמר השתא שאם הוסיף אם לא אחזור בי היא לגמרי כמתנת שכיב מרע שיכול הנותן גם לחזור בו מהגוף, אבל לענין מזונות לא יש שום צד להיות כמתנת שכיב מרע, דזיל מתר טעמא דמתנת בריא מפקא משעבוד מזונות לפי שזכה המקבל קודם שיחול השעבוד, וה"נ אע"פ שהתנה שיוכל לחזור בו, סוף סוף לא הדר ביה, וזכה המקבל למפרע".

ועיין שם בתשובת איש מצליח שהביא עוד רבים שבארו את דברי השו"ע בדרך זו. ובסיום דבריו העלה שהיורשים נחשבים כמוחזקים כנגד האלמנה ולא תיזון מהעזובון, אלא שאם האלמנה מוחזקת תוכל לטעון קים לי כדעת הר"י בן הרא"ש הנזכרים לעיל, ותשאיר בידה את המוחזק אצלה.

ועיין בספר ישכיל עבדי חלק ו חו"מ סי' טו שהגאון הרב מצליח מזו זצ"ל הציג בפני הרב ישכיל עבדי את תשובתו הנזכרת בספר איש מצליח והמחלוקת שנחלק בזה עם רב אחד. ושהרב מצליח מזו פסק שאם הבעל ציווה במתנת בריא מהיום אם לא אחזור בי שמצד הדין אין לאלמנה מזונות, זולת מה שהיא תפסוה תחת ידה מעיזובון בעלה, ושכנגדו חלק עליו ולדעתו יש לה מזונות מן הדין. ובתשובת ישכיל עבדי הסכים עם הרב איש מצליח, והוכיח שגם כוונת מרן המחבר רק לענין הזכות לחזור בו, ולכן סיים מרן שזו הנ"מ מהלכה זו, ולא כתב בסתמא שהיא לגמרי כמתנת שכיב מרע.

והנה, הגאון רבי עקיבא איגר בגיליון שו"ע חושן משפט סי' קיא סעיף א כתב:

"ואם מכר הקרקע או נתן קודם ההלוואה ואמר מהיום אם לא אחזור בו ואח"כ לזה יכול הלוה לטרוף כיון שיש בו כח לחזור יש לבע"ח שלו כח שלו והוי כאלו חזר בו, כ"כ בשיטה מקובצת פ"ק דמציעא בשם גדולי הפוסקים".

מקור דבריו בשיטה מקובצת ב"מ דף יט ע"ב שכתב:

"ותלמיד הר"פ ז"ל כתב וזה לשונו: האי כתבא לא יהבינן ליה דדילמא יהבתיה את לאיניש אחרינא. ואם תאמר תיפוק ליה אפילו לא יהביה לאיניש אחרינא מכל מקום איכא חששא למיתן ליה להאי דדילמא להכי הוא אומר שהוא שלו משום שהוא חייב לבעל חוב או לכתובת אשתו או למזונות מאותו זמן של שטר משום הכי אומר שכבר נתן במתנה לזה מקודם שעבוד כדי שלא יטרפו ממנו. ויש לומר דלפירוש ר"י ניחא דפירש מהיום ולאחר מיתה רצה לומר מהיום אי לא יהיבנא לאיניש אחרינא דהשתא ליכא למיחש למיתב לקמא דאם היה מחויב לבעל חוב או לכתובת אשה או למזונות כיון דמכל מקום אינה נגמרת עד לאחר מיתה כדפרישית שפיר יטרפו מינה שהרי שעבד לו כל נכסיו שיש לו יכולת בהם והרי יש לו יכולת בזה המתנה לחזור בה כיון דאינה נגמרת עד לאחר מיתה".

וכן בהגהות מרדכי בבא בתרא פרק שמיני רמז תרסח כתב:

"השתא בירושה דאורייתא כו'. הרב ר' יעקב מבריש היה רוצה להוכיח דכתובת אשה ובע"ח נגבין ממתנת ש"מ [*אפילו] היכא דכתוב בשטר מהיום

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ולאחר מיתה דכיון דאם רצה חוזר אין זו מתנה וראיה מפ"ק דב"מ [*דף יט] דמשני מתניתא דקתני תנו [נותנין] בש"מ דבר מיהדר הוא (*דאי אמרת) [*אמרינן מאי איכא למימר] דלמא כתב להאי מעיקרא ואימליך ולא יהיב ליה כו' ואי במתנת ש"מ כו' ואם איתא דכתובה ובעל חוב אין נגבין ממתנת שכיב מרע מאי קאמר מ"מ איכא למיחש דלמא כתב להאי ונמלך ולא יהבה ניהליה ואח"כ נשא אשה זו או לזה חוב ועכשיו רוצה להפסיד השעבוד של הכתובה או החוב ע"י [*שאומר] שנתן אותה לזה שהוא קודם אלא ש"מ דלא חיישינן להכי ש"מ דמתנת ש"מ אינה מפקעת כתובה ובע"ח"

והנה בשולחן ערוך חושן משפט סי' סה סעיף יד פסק:

"המוצא שטר מתנת בריא או שטר מכר, אפילו אומר הנותן או המוכר שיתנוהו למקבל או ללוקח, לא יתנו לו אלא אם כן פירש במתנה ששייר לעצמו כח שיוכל לחזור בו כל ימיו, כגון שכתב מהיום אם לא אחזור בי כל ימי חיי."

וכתב בספר אורים ותומים (אורים ס"ק נג):

"מהיום אם לא אחזור בי וכו'. דאז אין כאן חשש קנוניא, דאם אחר זמנו של זה המתנה ומכירה נותנו לאחר, הרי מתנתו של שני קיימת, דהוי חזרה במה דנתנו לאחר, ואין לחוש דילמא אחר זמנו של זה המתנה נתחייב לאחר, וכשיוציא זה המתנה, זמנו מוקדם ומפקיע כח שעבוד הבע"ח, דגם בע"ח תופס ממנו הואיל בידו לחזור יש לבע"ח שלו כח שלו, והוי כאילו חוזר בו והבעל חוב טורף, כן כתב באסיפת זקנים (ב"מ יט ב) בשם הפוסקים."

הרי שהביאור בדעת רבינו פרץ ור"י מבריש אליבא דהתומים הוא: "הואיל בידו לחזור יש לבע"ח שלו כח שלו, והוי כאילו חוזר בו והבעל חוב טורף". אך עיין שם בתומים שהקשה ממה שהתבאר הטעם במתנת שכיב מרע שאינו שהאלמנה גובה מזונות מפני שהיא כירושה דרבנן, ובנידון זה אינו כן.

ועיין בספר נחל יצחק סי' קיא שהאריך בהלכה זו והסיק כשיטת רבינו פרץ שהביאה הגרע"א להלכה. אך נראה ברור הלכה זו תיאמר רק בעודו חי וראוי לחזור בו. אך בנ"ד שלאחר מותו באה אלמנתו לגבות בשעה שכבר אינו ראוי לחזור בו, בנסיבות אלו לא תיאמר הלכה זו.

האם סעיף 4 לצוואה מחייב להקדים פירעון חוב המזונות קודם לירושת הבנים

הצוואה בסעיף 4 מחייבת את היורשים לפרוע לאלמנה את חוב מזונותיה, ואף להקדים ולפרוע את המזונות לפני חלוקת העיזבון למוטבים בה. נמצא שחוב זה אינו כלול ברכוש שהתקבל אצלם מכח הצוואה, כאשר יבואר להלן.

התובעת טוענת כי מאחר שבסעיף 4 לצוואה נכתב: "כל החובות שאני חב ישולמו מתוך עזבוני לפני חלוקתו", ומאחר שחוב מזונות האלמנה הוא חוב שהבעל מחויב בו מכח תנאי הכתובה הגם שנפרע רק לאחר מותו, הרי שנדחו הטענות שאין לגבות מזונות מן העיזבון. ב"כ היורשים בתגובתו לא התייחס לטענה זו.

ואכן קיים יסוד לטענה הנזכרת מאחר והניסוח "כל החובות", יכול להתפרש גם חובות שמחויב מכח תנאי כתובה ולא דווקא חובות שנטל בהלוואה.

אמנם עדיין יש מקום להסתפק אם במה שכתב "שאני חב" כלול חוב שנוצר רק לאחר מותו כחוב מזונות אלמנה, ויתכן שלא היתה כוונתו לחוב כזה. אך מאחר שבנידון זה באים היורשים מכח שטר הצוואה שבידם לסלק את האלמנה מזכותה למזונות, יד בעל השטר שהם היורשים על

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

התחתונה, והצוואה תתפרש בפירוש המצמצם, שהיורשים יזכו בעיזבון רק לאחר פירעון כל החובות לרבות חוב המנוח בתנאי הכתובה למזונות מן העיזבון.

אמנם לעיל הבאנו שתי דעות בביאור ההלכה של "יד בעל השטר על התחתונה". אך בנידון זה שאין היורשים מוחזקים אלא אם השטר יתפרש בדרך זו שאין חוב המזונות כלול באמור בסעיף 4 לצוואה, על כן קיים ספק אם זכו בחלק העיזבון הנחוצים לפירעון המזונות, ומאידך הנכסים בחזקת האלמנה למזונות, על כן מספק אין לשלול את זכותה למזונות.

אלא שלכאורה עדיין הלכה זו במחלוקת שנויה משנה למלך ומהרש"ך. במשנה למלך הלכות אישות פרק יח הלכה א כתב:

"ועיין בתשובת מהרש"ך ח"א סי' ע"ב דהיכא דהתביעה הוי מחמת אונס פליגי בה רבוותא אם יש לה מזונות ומציא האלמנה לומר קי"ל כהרא"ש והטור דס"ל דיש לה מזונות כיון דהנכסים הם בחזקתה כל זמן שלא נשאת יע"ש. (א"ה עיין בתשובת הרדב"ז סי' ע' הרשד"ם סי' ק"פ). ויש לתמוה דדוקא ביתומים אומרים נתננו הוא דאמרינן נכסי בחזקתה קיימי לא בספק מעיקרא אם יש לה מזונות או לא".

וכן בספר כנסת הגדולה אה"ע סי' צג על הבית יוסף אות יט תמה על מהרש"ך וכתב:

"כאן אעיקרא דדינא יש ספק אם יש לה מזונות או לא, ודאי דנכסים בחזקת יורשים קיימי".

ועיין עוד בבית מאיר סי' צג סעיף ה וסעיף יט.

אך כל זה בנידון שהנכסים היו בוודאי בחזקת היורשים והאלמנה באה לתבוע את זכותה למזונות ויש ספק בזכות זו. אך בנידון זה אין ודאות שהנכסים בחזקת יורשים, מאחר שיש מקום לפרש את שטר הצוואה בדרך המורה לפרוע את חוב המזונות קודם לירושתם, ככה"ג לא אמרו המשנה למלך וכנסת הגדולה דבריהם. על כן מאחר שזכותה של האלמנה למזונות היא זכות ברורה מכח תנאי כתובה, וירושת היורשים באותם נכסים הנחוצים לפירעון חוב המזונות מוטל בספק, אין ספק מוציא מידי ודאי, ויש לפסוק לאלמנה את המזונות מיום הפטירה עד שהיורשים יפרעו את הכתובה.

דברי מהרי"ט צהלון סי' נא בסיום תשובתו, יפים גם לנדון דנן, וז"ל:

"אמנם כשנעמיק בכך נמצא דלא היא משום דהתם אלים כח היורש מכח מקבל מתנה משום דנכסים בחזקת יורשים ולא בחזקת מקבל מתנה אבל הכא בנ"ד אף על גב דהוי יורש הא אלימא חזקת האלמנה למזונותיה דדחי ירושת היורש מן הטעם שכתב הרמב"ם ז"ל. וא"כ אדרבא נכסיה בחזקת האלמנה טפי מבחזקת היורשים. ועוד שהיא תפוסה מכח חזקתה ולא מקרי תפשה לאחר שנולד הספק, דלעולם היא מוחזקת בכל מה שבבית ומזונותיה קודמים ודוחין ירושה של תורה הילכך תפיסה מעליא היא, ועל המקבל מתנה לברר הגם שהוא יורש, ועוד דיד בעל השטר על התחתונה כמו שכתב הטור".

מסקנות לדעת דיין א:

א. האלמנה זכאית למזונות ולשאר הוצאות ביגוד ורפואה מן העיזבון, אך לא הוצאות שכר דירה מאחר שהאלמנה ויתרה על המדור שגרה בו עם בעלה, ולו רצתה היתה רשאית לדור במדור זה כל חייה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

- ב. לעת עתה יש לפסוק לחייב את היורשים סך 2500 שקל לחודש כמזונות זמניים מהעזיבון שישולמו החל מיום הפטירה – כ"ג אב תשע"ז (15.7.17) למרות שלא תבעה אלא לאחר מכן, וכמ"ש בשו"ע אה"ע סי' צג סעיף יד ובב"ש סי' ע"ק יב.
- ג. יש לזמן את הצדדים לדיון שבו התובעת תציג אסמכתאות ביחס להוצאות ולהכנסות שלה, והיורשים יציגו אסמכתאות ביחס לעזיבון.
- ד. לאחר שהיורשים יפרעו את הכתובה וישלמו לאלמנה סך השווה ל-28.8 ק"ג כסף צרוף, בית הדין יפסוק שמאותו מועד האלמנה כבר אינה זכאית למזונות מן העזיבון. אם תסרב לקבל, הסכום יושלש עבורה בקופת בית הדין.
- ה. סך 400,000 ששולמו לאלמנה בהתאם להסכם עם בעל הדירה שייך לה, ואין ליורשים כל טענה בגין סכום זה. ולכן אין מקום לטענה שסכום זה יוכל להיחשב כתחליף לפירעון הכתובה או המזונות.

דין א

דעת דין ב

עברתי בעיון על הברור ההלכתי העמוק והמקיף של עמיתי, ויש לי כמה השגות על דבריו שמשנות את המסקנה של פסק הדין:

מוסכם שלדעת רוב הראשונים, וכן נפסק להלכה, שאין אלמנה גובה מזונות מעזיבון שהמנוח נתן במתנת בריא, שהמוטבים זכו בה מחיים אפילו הם יורשיו, אולם למרות כל זאת, כתב עמיתי כי מגיע לאלמנה מזונות מן העזיבון, וזאת הואיל ונאמר בצוואה כי על היורשים לפרוע את החובות שלו לפני שהם מחלקים את העזיבון, והבעל התחייב בתנאי כתובה לשלם לאלמנה מזונות, ממילא גם זה נכלל בחובות שעל היורשים לפרוע. והוסיף עמיתי כי אע"פ שהדבר אינו ברור בשטר, ואפשר לומר שהתכוון רק לחוב שנוצר מחיים ולא לחובות שנוצרו לאחר מיתה כמו מזונות של אלמנה, אבל כיוון שהמצווה אמר שיתנו את החובות לפני חלוקת העזיבון, כל עוד לא שילמו את החובות העזיבון הוא בחזקת היורשים ולא בחזקת מקבלי המתנה, וממילא כלפי היורשים האלמנה מוחזקת במזונותיה, ומספק היורשים חייבים לשלם לה את מזונותיה.

נפקא מינה נוספת שהעלה עמיתי מהנחה זו שהיורשים חייבים במזונות האלמנה היא שכדי לסלק אותה מחוב המזונות עליהם לשלם לה את כתובתה בסך מאה הזקוקים לפי השיעור הגבוה ביותר מבין הדעות שנאמרו בפוסקים בעניין זה, משום שעד שלא ישלמו זאת עדיין האלמנה מוחזקת במזונותיה.

אולם הדברים אינם נראים לי מכמה סיבות:

א. בעניין האומדנא מה הייתה כוונת המצווה לשלם את חובותיו, האם התכוון למזונות האלמנה או לא.

נלע"ד שהאומדנא הפשוטה היא שהמצווה לא התכוון למזונות האלמנה. חוב המזונות אינו חוב רגיל אלא חוב המתחדש בכל יום (ואין כוונתי לחוב מתחדש מבחינה למדנית, אלא מבחינה מציאותית), והוא חוב שאין לו קצבה. וקשה מאד לומר שהמנוח התכוון שהיורשים ישלמו לאלמנה מזונות לאורך ימיה ושנותיה, שהוצאותיה מרובות בגיל זקנה ובמצבה הסיעודי (כפי העולה מהתביעה שהגיש ב"כ לביה"ד), כי אז היורשים לא יוכלו

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

להתחלק בעיזבון עד יומה האחרון, אם יישאר כלל עיזבון. ולא יעלה על הדעת שהמנוח המצווה התכוון לכך.

אומנם היורשים יכולים לסלק את האלמנה ממזונות אם יפרעו לה את הכתובה, אולם כל עוד לא סלקו אותה ממזונות חל החוב עליהם, ולחוב כזה לא התכוון. ובמיוחד שהדבר לא ברור כלל אם יכולים לסלק אלמנה ממזונות, והדבר דורש דיון הלכתי מורכב, כפי המובא לעיל בפס"ד, ולא סביר שהמנוח רצה להכניס את היורשים בצורך להיכנס לטרחת דין תורה, הבירור ההלכתי ומו"מ עם האלמנה.

יתרה מזאת, מאחר שלפי ההלכה לא מגיע לאלמנה מזונות ממתנת בריא, אם היה רוצה לתת לה מזונות אלמנה, בניגוד להלכה הפשוטה שלא מגיע לה מזונות ממתנת בריא, היה צריך לפרש את הדברים ב"רחל בתך הקטנה" בצוואה שכתב, ולא לסתום ולהשאיר את הדבר בספק. וכיון שלא גילה דעתו אחרת, הרי שלזה התכוון כשכתב צוואה מחיים שלא תוכל האלמנה לתבוע ממנו מזונות. במיוחד שהמוטבים בצוואה הם בניו, שהם היורשים שלו גם לפי דין תורה, ולשם מה כתב את הצוואה אם לא כדי שלא תתבע אותם לירושה לפי החוק (בניגוד להלכה), או לחילופין שלא תתבע מהם מזונות אלמנה.

ובמיוחד לאור הסכם הממון שהיה לו עם אלמנתו בחייו, שבו הם קובעים שכל אחד מהם יחזיק ברכושו ולא תהיה לשני זכות בו (וכפי שמקובל לעשות בזיווג שני), והוסיף בו שזה יהיה גם לאחר מותו. אנו רואים עד כמה המנוח ביקש שלא יהיה לה זכות בנכסיו ורכושו. וגם בחייו הוא הגביל את חוב המזונות לסכום קבוע של 3,000 ₪, והאשה תעביר לו סכום מקביל מכספיה. וסביר שלשם כך כתב את הצוואה לבניו כדי שלא יהיה לאלמנה כל תביעה על רכושו לאחר מיתה, ובכלל זה גם מזונות אלמנה.

ולכן נלע"ד שאין כל בסיס לומר שמזונות האלמנה כלולים בחובות הבעל המנוח.

ב. עמיתי כתב כי למרות הספק אם המנוח התכוון בצוואה לחובות שחייב בהם לאחר מותו, אולם הואיל והמצווה כתב שיש לפרוע את החובות שלו לפני חלוקת העיזבון, כל עוד לא חילקו את העיזבון האלמנה מוחזקת במזונותיה, ולכן על היורשים לשלם מספק הואיל והדין של "המוציא מחברו עליו הראיה" חל עליהם.

בעניין זה יש לי כמה השגות: הדין הזה שאלמנה מוחזקת במזונות נאמר בגמ' כתובות דף צו ע"ב לגבי טענת "פרעתי" שהיורשים אינם נאמנים לומר שפרעו, לפי רש"י מפני שהוא תנאי ב"ד, ולפי התוספות מפני שהנכסים בחזקת האלמנה קיימי, שיכולה למכור חוץ לבי"ד, ומוסיף שם תוספות מפני שנכסיו משועבדים גם למזונות שמכאן ולהבא. הסברות הנ"ל שייכות רק לגבי טענת פרעתי, אבל כשיש ספק אם היא בכלל זכאית למזונות, ולא ברור לנו אם התכוון בצוואה לחוב שלאחר מותו, ואלמנה אינה גובה מזונות כלל מצוואה במתנת בריא, כל הנימוקים שאמרנו לעיל שאלמנה מוחזקת במזונות לא קיימים. אדרבה היורשים מוחזקים ועל האלמנה להביא ראיה שמגיעים לה מזונות. ואכן, כך מובא בפד"ר יח עמ' 365 שבו נכתב בדברים אלו, וז"ל:

"ולא דמי ליורשים אומרים פרענו דשם יש חזקת חיוב, ולא נאמנים לומר פרוע, אבל כשהספק על הנכסים עצמם שהם בידם כיון דיכולים לומר קים לי דאין לאלמנה זכות בנכסים אלו שכבר זכו בכך מחיים, א"כ כה"ג לא תוכל לומר קים לי דאין לאלמנה זכות בנכסים אלו שכבר זכו בכך מחיים, א"כ כה"ג לא תוכל לגבות מזונות ומדור מכוח נכסים אלו, וכמ"ש לעיל בשם תשובת רש"ך שהובא בב"ש סי' ק' דיכולים היורשים לומר קים לי כהפוסקים

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

החולקים על המרדכי שמתנה ליורשיו הוי מתנה גמורה כמו שנותן לאחר, ולא כהמרדכי דס"ל דהוי כירושה וכמ"ש לעיל כ"ז בארוכה, ומ"מ לא ברירא עדין הענין דמהני הקנין כה"ג כיון דלגבי קרקע יש לפקפק אי מהני הקנין, וכמ"ש לעיל, ואולם שוב בזה כיון דהרבה פוסקים ס"ל דגבי החפץ דמהני קנה, וכדעת הסמ"ע והנתיבות הנ"ל, שוב יכולים היורשים לומר קים לי כה"ג ודו"ק"

ג. כמו כן, נלע"ד שאין לקבל סברה שהמוטבים בצוואה לא זכו בה עד שישלמו את החובות, וכל עוד לא שילמו את החובות העיזבון אינו בחזקתם, וממילא האלמנה מוחזקת בעיזבון, ומגיע האלמנה מזונות מעיזבון זה מחמת הספק, ורק אחרי שיפרעו לה יוכלו המוטבים בצוואה לזכות במתנה שנתנה להם במתנת בריא. וזאת מפני שצוואה מחיים חלה בחיי המצווה, ויש צורך להקנות את העיזבון הרשום בה מחיים, "מהיום ולאחר מיתה" או "שעה קודם מיתה", ואכן כך נרשם בצוואה הנ"ל שנעשתה ע"פ דין תורה. ועל כן אי אפשר לומר שהמוטבים בצוואה יזכו בה לאחר פירעון החובות שהוא לאחר מיתה. ועל כן מה שכתב המצווה בצוואה שהיורשים יתנו את החובות לפני חלוקת העיזבון, כוונתו שזה יהיה סדר חלוקת העיזבון, תחילה בעלי החוב ואחר כך היורשים, אבל לא שזה יהיה סדר חלות הזכייה בו, שהיא חלה כבר מחיים. ואין לומר, שתשלום החובות הוא תנאי שהתנה התנה המצווה בצוואה, היינו שמקבלי העיזבון יפרעו את חובותיו, ורק אחרי שיקיימו את התנאי יזכו למפרע בעיזבון מחיים, ולכן עלינו להתייחס לכך כאילו לא זכו בעיזבון מחיים, מפני שזה לא כתוב כתנאי וגם אין כאן תנאי כפול. ועוד שתנאי "מילתא אחריתא" היא, ואנו מתייחסים לעיזבון שניתן במתנת בריא שאין האלמנה זכאית לגבות מזונות ממתנת בריא כאמור לעיל.

ד. המסקנה הזאת פוטרת אותנו מן הצורך להתייחס לטענת האלמנה שמגיע לה גם מדור, משום שלטענתה זכות המגורים בדירת "דמי המפתח" של בעלה המנוח ניתן לה מכח חוק הגנת הדייר, ואין לבעלה המנוח כל זכות ממונית בדירה, ולכן לטענתה זכותה לנצל זכות זו ולקבל תשלום עבור ויתור על המגורים בדירה, ולטענתה היא לא קבלה את זה מבעלה, ולכן עדיין מגיע לה תשלום למדור. ויש לדון בדברים אם היא צודקת או כיון שסוף כל סוף בעלה הניח לה דירה שהם גרו בה והייתה יכולה להמשיך לגור בה לכל חייה והיא וויתרה עליה, אין לה זכות יותר לתבוע ממנו מדור. אולם עדיין הדבר צ"ע לא יצאנו מכלל ספק. אולם לפי דברינו מתייחר הצורך בדיון הנ"ל מפני שהמנוח נתן את כל נכסיו מחיים, ואין מהיכן לגבות את המזונות ובכלל זה גם מדור.

ה. הדברים האמורים לעיל, משליכים גם על מה שכתב עמיתי בעניין גובה תשלום הכתובה. עמיתי כתב לחייב את היורשים בכתובה לפי השיטה המחמירה בגובה הערכת מאה זקוקים. וזאת הואיל והאלמנה מוחזקת במזונות, ואי אפשר לסלקה עד שלא יפרעו לה את כל הכתובה, ולכן עליהם הראיה שפרעו לה את כל הכתובה, וממילא חייבים לשלם לפי הערכה הגבוהה של הכתובה. אולם לפי מה שכתבנו שהיורשים פטורים מתשלום המזונות מכל הסיבות האמורות לעיל, הרי שמעתה האלמנה באה להוציא מהיורשים את הכתובה ועליה הראיה, וממילא מטעם זה לכאורה אי אפשר להוציא מהיורשים אלא את הכתובה לפי הערכה המינימלית.

כמו כן, נופל גם הטעם השני שכתב עמיתי לחייב כתובה לפי ערכה הגבוהה כדי לפצות את האלמנה כאשר מסלקים אותה מזכות למזונות (גם לפי מנהג אשכנז שהובא ברמ"א ובתשובות הפוסקים ישועות יעקב ובית מאיר שיכולים היורשים לסלק את האלמנה

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לזכותה למזונות ע"י תשלום הכתובה). לפי האמור לעיל שלא מגיע לאלמנה מזונות אין מקום לפצותה על סילוקה ממזונות.

ו. יצוין בזה, שהיורשים כתבו לביה"ד כי למרות כל טענותיהם הם מוכנים לשלם כתובה. נלע"ד שיש לפשר בענין גובה הכתובה. וזאת מכמה נימוקים:

הפוסקים חלקו על הערכת הזקוקים, ודבריהם ידועים ומפורסמים, ואין כיום מי שיכול להכריע בדבר, ובוודאי כל החתנים, כולל הבעל המנוח הנ"ל, לא ידעו כמה הם מתחייבים, ובמקום כזה נראה שיש לפשר כפי שכתוב בשו"ע חו"מ סימן יב על דבר שלא יכול להתברר, ומבוסס על תשובת הרא"ש. ומסתמא כל החותמים על כתובה סומכים על ביה"ד שיכריע בדבר. ומצאתי כעין סברא זו בפס"ד של הראשון לציון הגאון הרב מרדכי אליהו זצ"ל שפסק כך.

אולם כיון שאין לפנינו תביעת כתובה, ביה"ד אינו דן בכך. אולם טוב יעשו היורשים אם יבואו בפשרה עם האלמנה בעניין גובה הכתובה ללא צורך בפסק דין.

דין ב

דעת דין ג

הנושא הנדון בפנינו הוא מזונות אלמנה מן העיזבון. אולם שונה הוא המקרה דנן מהדין הרגיל בשני פרטים חשובים:

א. המנוח נישא לתובעת בנישואין שניים לעת זקנותו, לפני כ-9 שנים, וערך הסכם ממון קודם הנישואין, שבו נכתב:

3. כל רכוש מכל סוג שהוא, בין נייד וביין דלא נייד, שכל אחד מבני הזוג רכש, החזיק או צבר מלפני הנישואין הרי הוא של אותו בן זוג, ואין לצד השני כל זכות באותו רכוש. במקרה של גירושין או פטירה חלילה יקבל כל בן זוג את רכושו מלפני הנישואין ו/או את שוויו ולבן הזוג השני לא תהא כל זכות באותו רכוש, למעט מה שיוסכם על הצדדים, אם יוסכם במפורש ובכתב וכדין [...]

6. במקרה של פקיעת הנישואין עקב גירושין ו/או פטירה חלילה הרי שגם הרכוש שנצבר בנפרד במשך חיי הנישואין לא יאוזן בין בני הזוג כמו הרכוש ו/או כספים ו/או זכויות מכל סוג שנצברו לפני הנישואין שלא יהיו ניתנים לאיזון ו/או חלוקה ויהיו שייכים לבן הזוג שרכש ו/או צבר ו/או החזיק באותו רכוש.

ב. המנוח ערך שטר צוואה שבו הוריש את כל נכסיו לבניו במתנת בריא מהיום ולאחר מיתה, שעה אחת קודם מיתתו, וכן כתב בצוואה:

2. כל מה שאני נותן ליורשיי ולשאר הזוכים על פי צוואה זו, אני נותן להם מהיום ולאחר מיתה, ויורשיי ושאר הזוכים יזכו בנכסי העיזבון בהתאם לשטר צוואה זה שעה אחת קודם פטירתי [...]

לאחר עיון בדברי חבריי, אני מצטרף לדעת חברי דין ב' מהנימוקים שכתב, ואסביר את דברי:

לענ"ד הצוואה שכתב המנוח שנתן את כל נכסיו לבניו במתנה מהיום ולאחר מיתה יש לה דין מתנת בריא מחיים, וממילא אין לאלמנה מזונות מן העיזבון, וזאת כמבואר בשולחן ערוך אה"ע סימן צג סעיף כ, וזה לשונו:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"אין אלמנה ניוזנית אלא מקרקעות בני חורין, ולא מהמשועבדים. לא מבעיא אם מכר או נתן הבעל בחייו, אלא אפילו מכרו או משכנו או נתנו היורשים לאחר מיתת אביהם, אין מוציאין למזון האשה והבנות"

וממילא אין אני נזקק להיכנס לדין של מנהג יהודה וירושלים האם היורשים יכולים לומר לאלמנה טלי כתובתיך ולהיפטר מהמזונות.

והנה, בדין של מתנה שכתב בה מהיום ולאחר מיתה כתב בבית יוסף אה"ע סימן קיא, וזה לשונו:

"[בדק הבית] ואם נתנה במתנת בריא מהיום ולאחר מיתה אף על פי שכתב הרמב"ם בפ' [י"ב] מזכיה ומתנה (הי"ד) שהיא כמתנת שכיב מרע היינו לענין הפירות אבל לענין הגוף דין מתנת בריא יש לה וכן מפורש בדברי הרמב"ם שם וכן כתב בפירוש המרדכי פרק יש נוחלין (ב"ב סי' תקצא) בשם תשובת הר"מ [עד כאן]"

הרי לך מבואר בדעת הבית יוסף שלענין הגוף הם זוכים מחיים, ולענין הפירות – שעה אחת קודם מיתתו כפי שכתב בצוואה, וממילא היורשים זכו בכל נכסי המנוח כדין מתנת בריא.

וכן פסק בשולחן ערוך אה"ע סימן קיא סעיף יז, וזה לשונו:

"נתן כל נכסיו לאחרים במתנת שכ"מ, הואיל ומתנת ש"מ אינה קונה אלא לאחר מיתה, הרי המתנה וחיוב התנאים באים כאחד, לפיכך בנים יורשים כתובת אמם שמתה בחיי בעלה. ואם נתנם במתנת בריא מהיום ולאחר מיתה, דינן כדין מתנות בריא לענין זה."

וכתב בחלקת מחוקק סימן קיא ס"ק יח וז"ל:

"עיינן ברא"ש פ' האומר שהכריח זה בראיות ועיין בהשגו' הראב"ד ובמגיד משנה ועיין בב"י בח"מ סי' רנ"ב ומ"ש שם בשם הר"ר יהודא בן הרא"ש ושנחלק עליו ועיין בד"מ ריש סי' זה מ"ש בשם המרדכי:"

וכתב בבית יוסף חושן משפט סימן רנב וזה לשונו:

"כתב הר"ר יהודה בן הרא"ש (סי' פד) שנשאל על הנותן מתנת בריא מעכשיו ולאחר מיתה אם תזון אלמנתו מאותם נכסים והשיב שדינה כמתנת שכיב מרע ואלמנתו נזונת מנכסיו וחלקו עליו כמה חכמים ואמרו שדינה כמתנת בריא ואינה נזונת מנכסיו והאריכו בראיות"

ובדרכי משה שם סק"ד כתב, וזה לשונו "וכן נתבאר בסימן רנ"א שדינו כדין מתנת בריא".

ובשולחן ערוך חושן משפט סימן רנו סעיף ו כתב, וזה לשונו:

"מתנת בריא שכתוב בה: מהיום ולאחר מיתה, הרי היא כמתנת שכיב מרע שאינה קונה אלא לאחר מיתה, שמשמע דברים אלו שאע"פ שקנה הגוף מהיום ואינו יכול לחזור בו, אינו זוכה בו ואוכל פירות אלא לאחר מיתה."

הרי אלו דברי הרמב"ם פרק י מהלכות זכיה, וכתב שם שמשמע מדברים אלו שאף על פי שקונה את הגוף מחיים אינו זוכה לאכול את הפירות עד לאחר מיתה. וכתב בטור שם "לפיכך הגוף קונה מייד ואינו יכול לחזור בו ופירות לאחר מיתה".

אתה הוראת לדעת שדעת השו"ע והרמ"א שהכותב מתנת בריא מהיום ולאחר מיתה דינו כמתנת בריא שחל מחיים ופירות לאחר מיתה. ולכן במקרה דנן שכתב בצוואה שעה אחת קודם מיתתו הרי זכו היורשים גם בפירות שעה אחת קודם מיתה, ולכן אין לאלמנה מזונות מהעזובון.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אולם כל דברינו אמורים לעניין המזונות, אבל לעניין הכתובה, כיוון שנגבית מקרקעות משועבדים הרי שהאלמנה זכאית לגביית הכתובה.

וכפי המבואר בשולחן ערוך אה"ע סי' ק ס"ג וזה לשונו:

"אם נמצא קרקע בן חורין, גובה ממנה. ואם לאו, טורפת מקרקע שמכר או שנתן הבעל, בין במתנת בריא או במתנת שכיב מרע"

ולכן, כיוון שלמנוח יש קרקעות, אע"פ שנתנם ליורשים במתנת בריא, הרי האישה זכאית לגביית הכתובה.

אלא שחברי דן, הואיל והמנוח כתב בצוואה "וכן כל החובות שאני חב ישולמו מתוך עזבוני לפני חלוקתו". אם כן לכאורה יש לדון האם בלשון זה נכלל גם חוב מזונות האלמנה שהיורשים חייבים לפורעה קודם חלוקת העיזבון.

אולם לדעתי נראה פשוט שאין כוונת המנוח לחוב מזונות האלמנה, שהרי מזונות הם דבר שאין לו קצבה, ואם כן לפי האמור היורשים לא יזכו בירושה אלא לאחר תשלום מזונות האלמנה עד לאחר פטירתה, וזה בוודאי לא מסתבר שהיה בדעת המנוח.

וכן בנוסח הסכם הממון שנערך קודם הנישואין נכתב "עם פקיעת הנישואין הרי שגם הרכוש שנצבר במשך חיי הנישואין לא יאוזן בין בני הזוג, זכויות מכל סוג שנצברו לפני הנישואין יהיו שייכים לבן הזוג שרכש או צבר באותו רכוש". נראה בעליל כי דעת המנוח לשמור את ממונו ורכושו, ועם פטירתו יחזרו כל נכסיו ליורשיו.

ואף אם הדבר ספק מה הייתה כוונת המנוח, הרי כיוון שהיורשים מוחזקים בכספים אין להוציא מספק עבור חוב המזונות.

אכן, ההלכה הידועה היא כי האלמנה היא מוחזקת במזונות, וכמאמר הגמ' בכתובות צו ע"ב "אלמנה כל זמן שלא נישאת על היתומים להביא ראייה שפרעו לה מזונותיה דנכסים בחזקת אלמנה עומדים", וכן פסק בשולחן ערוך אה"ע סימן צג סעיף טו, וזה לשונו:

"אלמנה שתבעה מזונות מהיורשים, והם אמרו שנתנו לה והיא אומרת שלא נטלה, כל זמן שלא נישאת על היתומים להביא ראייה או תשבע שבועת היסת ותטול"

אכן, זהו דווקא כאשר חיוב המזונות הוא ברור והספק הוא אם היתומים פרעו את חוב המזונות או לא. אבל במקרה דנן הספק הוא בלשון הצוואה "וכן כל החובות" האם כלול בזה חוב המזונות או לא, אם כן הספק הוא בעצם חיוב היורשים, בזה אנו אומרים שהיורשים הם המוחזקים בכספיו, והמוציא מחברו עליו הראיה.

וכן מצאתי למרן הרשל"צ הגאון הרב עובדיה יוסף זצ"ל בשו"ת יביע אומר חלק ג אה"ע סימן טו אות כב דכתב:

"ונוראות נפלאות דבשלמא התם דמעיקרא דינא הם חייבים במזונותיה אלא שיש הכחשה ביניהם הם אומרים נתננו והיא אומרת לא נטלתי וכו', אבל הכא שיש ספק אם יש לה מזונות מעיקר הדין או לא, ודאי שהנכסים בחזקת היורשים עומדים. ושו"ר למהרש"ך ח"ג (סי' כד) שהרגיש בזה, וכתב שאעפ"כ במקומו הוא עומד. ובעיני יפלא. ע"כ. וכ"כ המל"מ (פי"ח מה' אישות ה"א). ע"ש. וכ"כ עוד הכנה"ג שם (הגב"י אות כב). ושם (בהגב"י אות ל) הביא מחלוקת בזה, שמהר"א מונסון ומהר"ר בצלאל ס"ל דבכה"ג היתומים מוחזקים חשיבי. ולעומתם מהר"ח כפוסקי ומהרש"ך ס"ל שהאלמנה

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מוחזקת. ע"ש. גם הלום ראיתי בשו"ת גנת ורדים (חחור"מ סי' ג כלל כו) שהביא מ"ש מהרש"ך ח"א (סי' מב) הנ"ל. והוא ז"ל כתב לחלק בזה בין ההיא דכתובות (צו:) שחיוב המזונות ברור, אלא שאח"כ נתחדש ספק בפירעון המזונות, דבהא מוקמינן לנכסים בחזקת אלמנה, להיכא שיש ספק בעיקר חיוב המזונות, שאז אין לנו לומר דנכסים בחזקתה. וכההיא דכתובות (צו:) אר"ז מגורשת ואינה מגורשת בעלה חייב במזונותיה. ופרש"י דהיינו דוקא בחייו שמעוכבת להנשא בשבילו, אבל לאחר מיתה לא, דילמא גירושין הוי ואין לה מזונות, דמספיקא לא מפקינן ממונא, ע"ש. וה"נ בספק פלוגתא דרבוותא אין לנו לומר דנכסי בחזקת אלמנה. ע"ש. וכיו"ב כ' בחי' הריטב"א (כתובות צו), דה"ט דמגורשת ואינה מגורשת אין לה מזונות לאחר מיתה, משום דמספיקא לא מפקינן ממונא מן היורשים. דכי אמרינן נכסי בחזקת אלמנה קיימי, היינו כשנדודע ודאי שהיא אלמנה ולא גרושה. ע"כ. אולם לפע"ד יש לדחות ראית הגנת ורדים הנ"ל, דשאני התם שמעולם לא נכנסו הנכסים בחזקת האלמנה, הואיל וכבר נתגרשה בספק גירושין. משא"כ כשבודאי נכנסו לחזקתה, אף על פי שנתחדש אח"כ דבר השנוי במחלוקת הפוסקים אם יש לה מזונות, כגון מחילת כתובתה ליורשים וכיו"ב, אכתי י"ל דבחזקתה קיימי, כיון דעד האידנא ברשותה קיימי. [ושוב מצאתי להגאון מהרי"ט אלגאזי בשו"ת שמחת יום טוב (סי' כב, דפ"ב ע"ב), שהביא דברי האחרו' בזה וחילק כמש"כ. ומ"מ העלה כד' רוב האחרונים דהיורשים נחשבים למוחזקים בכיו"ב. ושכ"כ בפשיטות הבית דוד (חאה"ע סי' נא). ואף שלא הזכיר הב"ד מדברי המהרש"ך, י"ל שכבר פשוט אצלו דסוגיאן דעלמא הוי דלא כמהרש"ך. ע"כ. גם במשכנות הרועים (מע' מ אות רמב) הביא מחלוקת האחרונים הנ"ל, ודחה דברי הבית שמואל (ס"ק כא) דפשיט"ל דהנכסים בחזקת אלמנה. ע"ש. וע"ע בשו"ת שביתת יום טוב (חאה"ע סי' ד דל"ט ע"ד). ובשו"ת נחפה בכסף ח"ב (חאה"ע ס"ס יג). ע"ש]. אכן, כל האמור הוא לעניין המזונות, אבל לעניין הכתובה, הואיל והיא נגבית גם מנכסים שנתן הבעל במתנת בריא הרי האישה גובה את כתובתה."

העולה מדברינו הוא שמכיוון שהצוואה נכתבה בלשון מהיום ושעה אחת קודם מיתה הרי היא כדין מתנת בריא, ולכן היורשים פטורים ממזונות האלמנה וחייבים בתשלום הכתובה.

אכן, יש לדון בסכום הכתובה הואיל ובכתובה נרשם מאה זקוקים, וידועה מחלוקת הפוסקים כמה שיעור הזקוקים. לדעתו הואיל ותשלום הכתובה אינו תחליף עבור חיוב מזונות היורשים לאלמנה, וכן במקרה דנן קיבלה האשה מבעה"ב סכום הגון של 400,000 ₪ עבור זכותה בדירת המגורים שקיבלה כתוצאה מנישואיה עם המנוח, על כן יש ליתן לה את הסכום הפחות שקבעו הפוסקים בשיעור הכתובה.

עיין פד"ר כרך יא עמ' 362 פס"ד של מרן הראשון לציון הגאון הרב עובדיה יוסף זצ"ל שפסק שיד בעל השטר על התחתונה, ולכן היורשים חייבים את השיעור הפחות, כדעת הנחלת שבעה, שהוא 1923 גרם כסף, שכיום עומד על סך של 4200 ₪.

ובאשר לכספים שקיבלה האישה עבור מכירת הדירה מבעל הדירה, סך של 400,000 ₪, אני מצטרף לדעת חברי שהם שייכים לאלמנה.

מסקנת הדברים: היורשים פטורים ממזונות האלמנה.

דיין ג

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מסקנה:

בהתאם לאמור, בית הדין פוסק ברוב דעות לדחות את תביעת האלמנה למזונות.

ביחס לתשלום הכתובה הואיל ולא הוגשה תביעה ביה"ד אינו מתייחס לכך.

ביחס לסך 400,000 ש"ח שהתקבל אצל האלמנה בגין מכירת זכויותיה בדירת המנוח, ביה"ד הבהיר כי הוא לא דן בכך ישירות, אלא ככל שהיתה לכך השלכה לבירור תביעת המזונות והכתובה בגין טענת פרעתי, ובהקשר לכך קבע ביה"ד כי הסכום הנ"ל שייך לאלמנה.

ניתן ביום ד' באב התשע"ח (16/07/2018).

הרב שלמה תם

הרב דוד דב לבנון

הרב אוריאל לביא – אב"ד